

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Динамічний розвиток сучасного суспільства зумовлює об'єктивну необхідність у цілеспрямованому формуванні професійної самосвідомості студентів ВНЗ як необхідного компонента їхньої фахової підготовки. Сучасний спеціаліст має своєчасно оновлювати свої знання, гнучко реагувати на об'єктивні зміни в характері професійної діяльності, швидко й адекватно вирішувати виниклі під час її здійснення проблеми, цілеспрямовано підвищувати рівень фахової компетентності, адекватно оцінювати власні властивості й уміння як професіонала.

У науковій літературі були розкриті окремі питання проблеми формування професійної самосвідомості майбутніх фахівців. Так, сутність поняття професійної самосвідомості індивідуума та її компоненти визначено в працях Е. Зеєра, Є. Клімова, М. Пряжнікова, П. Шавіра та ін. Особливості професійного становлення особистості у процесі фахової підготовки висвітлено в дослідженнях А. Маркової, Л. Мітіної, В. Обносова та ін. Закономірності формування в студентів ВНЗ готовності до професійної праці схарактеризовано І. Вачковим, Д. Деміною, В. Овсянниковою та ін. Необхідність продовження дослідження проблеми формування професійної самосвідомості майбутніх фахівців в умовах подальшого розвитку ринкових відносин зумовлює актуальність обраної теми статті.

Мета статті – визначити поняття "професійна самосвідомість" і обґрунтувати технологію її формування в сучасних студентів вищих навчальних закладів.

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що дефініція "професійна самосвідомість" тісно пов'язана з терміном "самосвідомість особистості". Дослідження феномена самосвідомості було в центрі уваги таких відомих науковців, як Б. Ананьєв, О. Бодальов, Л. Рубінштейн, І. Кон, О. Леоньєв, Ю. Турчанінова та ін. Зокрема, науковцями було доведено, що цей феномен є інтегральним новоутворенням особистості, який забезпечує цілісність її внутрішнього світу. Причому кожний прояв самосвідомості є результатом складної взаємодії всіх складників структури особистості: її особистісних якостей, здібностей, мотивів, потреб, цілей, емоційної сфери, накопиченого життєвого досвіду тощо. Здатність людини до самосвідомості є характерною її особливістю як високорозвиненої соціальної істоти.

Як зазначає О. Главацька, самосвідомість включає такі дві складові: 1) систему психічних процесів, що пов'язані з самопізнанням, самооцінкою, переживанням, ставленням до себе й регулюванням власної поведінки; 2) систему відносно стійких утворень особистості, що виникають як продукти цих процесів. У поєднанні вони забезпечують можливість індивідуума усвідомлювати, з одного боку, свій тісний взаємовплив з об'єктами навколишнього світу, а з іншого боку, – своєрідність, неповторність власної особистості, можливість відокремлювати себе з цього світу та протиставляти себе йому [1: 58].

Інші науковці (Л. Мітіна, А. Маркова, Н. Машенко, Н. Рукавішнікова), у структурі професійної самосвідомості особистості виокремлюють такі три компоненти: когнітивний, афектний і поведінковий. Так, перший із них забезпечує усвідомлення людиною свого місця й ролі в системі професійної діяльності та зумовлених цією діяльністю міжособистісних відносин з колегами по роботі. Другий компонент професійної самосвідомості індивідуума відображає його ефектно-оціночне ставлення до себе. Це ставлення значною мірою формується особою на основі результатів самооцінювання стану своїх можливостей професійного характеру, яке реалізується в декількох різних площинах: 1) на сьогоднішній день (актуальна самооцінка); 2) у минулому (ретроспективна самооцінка); 3) в майбутньому (потенційна чи ідеальна самооцінка); 4) з погляду довколишніх (рефлексивна оцінка). На думку науковців, про зростання рівня професійної самосвідомості можна говорити тільки в тому випадку, коли актуальна оцінка вище за ретроспективну, а ідеальна – вище за актуальну. Третій із визначених вище компонентів структури професійної самосвідомості людини пов'язаний з її діями, спрямованими на досягнення поставлених професійних цілей і завдань. Він відображає здатність особи до активної професійної діяльності, яка здійснюється на основі сформованих в неї знань про власну персону та ставлень до себе [4; 5; 6; 8; 9].

На основі вивчення наукової літератури з проблеми дослідження нами зроблено висновок про те, що професійна самосвідомість особистості є складним особистісним феноменом, який виконує регулюючу функцію в її професійній діяльності, самоосвіті й самовихованні на основі пізнання фахових вимог, своїх професійних можливостей й емоційного ставлення до роботи. За допомогою цього феномена індивідуум усвідомлює себе суб'єктом професійної діяльності. Професійна самосвідомість дає також можливість людині на основі регулярного зіставлення стану сформованості в себе професійно-особистісних якостей, знань і умінь з вимогами фахової діяльності ефективно підвищувати свій рівень професіоналізму й наближатися до поставлених цілей кар'єрного плану.

Як свідчить аналіз педагогічної теорії та практики, звичайно формування професійної самосвідомості майбутніх фахівців у процесі фахової підготовки у ВНЗ має стихійний характер, що є однією з причин низького рівня її сформованості в значній кількості студентів і випускників ВНЗ. Зокрема, результати проведеного нами пілотажного дослідження свідчать про те, що на початку навчання 64 % вчорашніх абітурієнтів задоволені своїм професійним вибором, однак уже наприкінці першого курсу таких студентів залишається тільки 51 %. На другому та третьому курсі кількість студентів, які задоволені своїм професійним вибором, стає ще менше: 48 % і 37 % відповідно. За результатами опитування, такі негативні зміни в отриманих даних пояснюється передусім тим, що перед вступом до ВНЗ значна кількість молодих людей недостатньо чітко усвідомлювала сутність майбутньої професійної діяльності, не була готова до труднощів у навчанні та проблем у взаємовідносинах з деякими викладачами, а ще й до різкої зміни освітнього режиму. Загальна картина з цього питання дещо покращується тільки на п'ятому курсі, коли 59 % майбутніх фахівців стверджують, що вони не розчарувалися у своєму професійному виборі.

Відповідно до висунутої нами гіпотези, змінити ситуацію на краще можна за допомогою розробки й упровадження в навчально-виховний процес ВНЗ спеціальної освітньої технології, спрямованої на формування професійної

самосвідомості студентів. З урахуванням наведеної вище структури професійної самосвідомості людини й результатів пілотажного дослідження ми дійшли висновку, що на першому етапі реалізації зазначеної технології викладачам необхідно робити наголос на розкритті соціальної значущості майбутньої професії, стимулювати в студентів розвиток особистісного інтересу до професійної й навчальної діяльності та професійно-мотиваційної установки до неї, системно розкривати сутність професійної самосвідомості особистості та важливості її формування як необхідної передумови фахового зростання. Це може успішно здійснювати на планових лекційних, семінарських і практичних заняттях, а також під час організації різних видів позааудиторної навчальної й науково-дослідницької діяльності студентів (наприклад, на засіданнях гуртків, факультативів, під час проведення науково-практичних конференцій, екскурсій тощо). Робота в цьому напрямі забезпечує засвоєння студентами необхідних знань про зміст майбутньої професійної діяльності та її роль у суспільстві, вимог до фахової підготовки у своїй професійній галузі, а також про значущість професійної самосвідомості в підвищенні професіоналізму майбутніх фахівців, а як наслідок – формування в них позитивного емоційно-ціннісного ставлення до майбутнього професії.

Уважаємо, що другий етап у процесі формування професійної самосвідомості студентів має бути спрямований на актуалізацію в студентів рефлексивних здібностей, які дозволяють їм адекватно оцінювати в себе рівень фахової компетентності, на основі отриманих даних планувати динаміку змін з цього питання, а також усвідомлено керувати процесом професійного самовдосконалення. Цей етап реалізується через залучення майбутніх фахівців до участі в ділових іграх і спеціальних тренінгах, виконання завдань, які передбачають здійснення самоконтролю, а також за допомогою використання інших активних методів і форм навчальної діяльності.

Третій етап розробленої нами технології спрямований на формування поведінкового компонента професійної самосвідомості студентів. На цьому етапі викладачами забезпечується засвоєння студентами певних зразків професійної поведінки, соціально-психічна адаптація їх до типових ситуацій їхньої майбутньої професійної діяльності, а також набуття ними первісного досвіду професійної діяльності. У свою чергу, це стимулює формування в студентів соціально значущої професійної Я-концепції, яка є відносно сталою системою уявлень людини про себе, на основі якої формуються система її ставлень до професійної праці, інших людей та до себе й водночас – динамічним утворенням, яке змінюється під впливом різних зовнішніх і внутрішніх факторів. Особливу роль в її формуванні відіграє навчально-виховний процес у ВНЗ. Як зазначають фахівці з психології праці М. Пряжников і Н. Пряжникова, грамотна з наукової точки зору організація професійної підготовки майбутніх фахівців забезпечує в них важливі соціокультурні й психологічні зміни, зумовлені, з одного боку, засвоєнням ними певних фахових цінностей, соціально корисних зразків професійних дій і поведінки, а з іншого – розкриттям і усвідомленням власного особистісного і професійного "Я" [7].

Зокрема, становленню соціально значущої професійної Я-концепції в студентів сприяє проблемне викладення навчального матеріалу з фахових дисциплін, організація на заняттях дискусій і диспутів, виконання проектів на теми, пов'язаних з майбутньою професійною діяльністю, моделювання на практичних заняттях ситуацій, максимально наближених до реальної трудової діяльності, стимулювання їх активності під час проходження виробничої чи педагогічної навчальної практики тощо. Використання вказаних та інших методів, прийомів, форм навчання під час реалізації професійної підготовки студентів не тільки розширює їхні уявлення про професію й про себе як майбутнього професіонала, закріплює засвоєні ними фахові знання та вміння, але й каталізує усвідомлення кожним із них особистісного сенсу цієї підготовки, їх професійне самовизначення й самоідентифікацію.

Реалізація технології формування професійної самосвідомості майбутніх фахівців, яка передбачає послідовну реалізацію визначених вище етапів, дозволяє системно охопити становлення всіх структурних компонентів цього особистісного новоутворення: когнітивний, афектний і поведінковий, забезпечуючи самопізнання, самооцінювання, самопроєктування й самореалізацію особистості. Проміжні дані експериментальної роботи підтверджують, що формування професійної самосвідомості майбутніх фахівців за визначеною вище технологією дійсно забезпечує позитивні результати. Тому планується продовження експериментальної роботи в цьому напрямі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Главацька О.* Основи самовиховання особистості / О. Главацька. – Київ-Тернопіль : Кондор, 2008. – 206 с.
2. *Гура О. І.* Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу: теоретико-методологічний аспект / О. І. Гура. – Запоріжжя : ГУ "ЗІДМУ", 2006. – 332 с.
3. *Деркач А. А.* Профессиональное самосознание руководителей образовательных учреждений : теория, методология, практика / А. А. Деркач, О. В. Москаленко. – М. : Изд-во Астраханского государственного университета, 1999. – 577 с.
4. *Маркова А. К.* Психология профессионализма / А. К. Марков. – М. : Международный гуманитарный фонд "Знание", 1996. – 308 с.
5. *Мащенко Н. І.* Соціально-психологічні чинники становлення професійної самосвідомості студентів технічних університетів: автореф. ... канд. псих. наук : 19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи / Н. І. Мащенко. – К., 2005. – 18 с.
6. *Митина Л. М.* Психология профессионального развития учителя / Л. М. Митина. – М.: Флинта, 1998. – 200 с.
7. *Пряжников Н. С.* Психология труда и человеческого достоинства : учеб. пособ. / Н. С. Пряжников, Е. Ю. Пряжникова. – 3-е изд., стер. – М. : Издательский центр "Академия", 2005. – 480 с.
8. *Рукавишникова Н. Г.* Профессиональное самосознание студентов педагогического вуза / Н. Г. Рукавишникова // Педагогический вестник // http://www.yspu.yar.ru/vestnik/pedagoka_i_psychology/13_7/.
9. *Чепелєва Н. В.* Формування професійної компетентності психолога / Н. В. Чепелєва // Актуальні проблеми психології : Наукові записки інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К. : Ніка – Центр, 1999. – Вип. 19. – 286 с.

РЕЗЮМЕ

Статтю присвячено дослідженню формування професійної самосвідомості студентів. На основі аналізу різних наукових позицій автором розкрито сутність понять "самосвідомість особистості" і "професійна самосвідомість", виокремлено та схарактеризовано структурні компоненти (когнітивний, афектний і поведінковий) професійної самосвідомості як інтегративного новоутворення індивідуума. Визначено технологію формування професійної самосвідомості майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки.

Ключові слова: професійна самосвідомість, особистість, майбутні фахівці, фахова підготовка, освітня технологія.

Н.В. Шварп

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ ЛИЧНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию формирования профессионального самосознания студентов в процессе профессиональной подготовки. На основе анализа научной литературы автором раскрыта сущность понятий "самосознание личности" и "профессиональное самосознание", выделены и охарактеризованы структурные компоненты (когнитивный, аффективный и поведенческий) профессионального самосознания как интеграционного новообразования индивидуума. Определена технология формирования профессионального самосознания будущих специалистов в процессе профессиональной подготовки.

Ключевые слова: профессиональное самосознание, будущие специалисты, профессиональная подготовка, образовательная технология.

N.V. Shvarp

FORMATION OF PERSONAL PROFESSIONAL SELF-CONSCIOUSNESS IN TERMS OF PROFESSIONAL TRAINING

SUMMARY

The article investigates the problem of forming students' professional self-consciousness in terms of professional training. Via analysis of scientific literature the author reveals the essence of the concepts "individual self-consciousness" and "professional self-consciousness"; ascertains and characterizes structural components (cognitive, affective and behavioral) of professional self-consciousness as a new integrative formation of an individual. The article presents the technology of forming future specialists' professional self-consciousness in terms of professional training.

Keywords: professional self-consciousness, future specialists, professional training, educational technology.
